

Maska a krize identity v transkulturní perspektivě

František Burda

BURDA, F.: The Mask and the Identity Crisis in a Transcultural Perspective. *Studia Aloisiana* 1/2026.

Abstract: The paper of the *The Mask and the Identity Crisis in a Transcultural Perspective* focuses on the relationship between the mask phenomenon and the issue of internal tension, which we call an identity crisis. The mask phenomenon is a universal cultural phenomenon and as such attracts the question of a general anthropological starting point. The basic aspect of the mask is the relationship to something that is not obvious and that the mask is meant to emphasize. The wearer of masks is particularly human. Both exposure and veiling through masks is related to his self-expression and self-understanding. In the vast majority of cases, masks are attached to the human face. Either they represent it or they are The Mask connected to it, they are created as an overlap, a replacement or a substitute for it. Masks thus raise the fundamental problem of unity and multiplicity. The phenomenology of the mask includes the dynamics of detection and concealment. While the reasons, motives, and cultural contexts for activating this dynamic are diverse and culturally contingent, the differentiation between the concealed presence and what the mask conveys is a universal phenomenological constant. The aim of the paper, through phenomenological analysis, is to highlight the uncertain relationship between identity and mask, and to ask how much this relationship is a manifestation of a particular crisis of distinction that carries considerable transcultural potential.

Keywords: Mask, identity, difference, mimesis, liminality.

Transkulturní východisko

Fenomén masek patří ke kulturním jevům, které zneklidňují svojí ambivalencí. Na jednu stranu se jeví být běžnou součástí kulturního života, se kterou se setkáváme téměř ve všech kulturách od nepaměti. Na druhou stranu, v mnoha případech stále nedokážeme vysvětlit jejich symbolický význam, původ a dokonce ani funkce. K tomu je ještě třeba nutno dodat, že stejně tak nám uniká

uchopení jejich univerzálního významu. Dokonce se zdá, že po desetiletích etnografického a antropologického výzkumu, propadáme určité skepsi, jestli nějaký univerzální význam tohoto téměř univerzálního kulturního jevu, se kterým se setkáváme napříč kulturami a to jak diachronně, tak synchronně, vůbec existuje.

Když uvažujeme o funkci a významovém poli fenoménu masky, můžeme snadno upadnout do neadekvátních a zobecňujících sémantických určení, která se mohou zdát být nezpochybnitelně platná. Navzdory skutečnosti, že se s maskami setkáváme v tolika odlišných kulturách, v téměř nekonečných proměnách napříč během dějin, se může zdát, že mají nějakého společného jmenovatele. Jde jen o to takového jmenovatele nalézt a pojmenovat. Problémem je, že ve snaze o určení esenciálního fundamentu fenoménu masek dochází k největším zjednodušením, dezinterpretacím, redukcím a svévolně předpojatým interpretacím. Ty obvykle vyplývají z intuitivního přístupu, který jako výkladový klíč apodikticky postuluje snadnou a uchopitelnou dostupnost univerzálního lidství. To vede v důsledku k přehlížení nebo podceňování diverzibility kulturních kontextů. Při bližším pohledu se ukazuje, že s významovými vztahy a kulturními souvislostmi, které se k fenoménu masek váží, i s jejich společným jmenovatelem založeným na deskripci jejich vnějších znaků, to nakonec bude velmi složité. Sociálně kulturní a psychologické zdroje lidské potřeby maskování se ukazují být natolik hypotetickými a rozdílnými, že žádný jednoznačně obecný princip maskování založit nemohou. Znamená to ale, že žádný takový princip neexistuje?

V následující studii se pokusíme nastínit liminální povahu používání masek a nahlédnout transkulturní aspekt, který masky navzdory rozdílným kulturním kontextům, funkcím či významům a také navzdory odlišným pojetím jejich interpretace, nesou a vyjevují. Za tímto účelem je třeba zdůraznit, že s termínem transkulturalita pracujeme nejen v kontextu kulturní diverzibility, ale také jako s fenoménem, který odkazuje k vyklonění se nad rámec kulturní podmíněnosti, nad rámec imanence. Transkulturní přesah chápeme jako jev, který se svojí podstatou vzpírá jakékoliv objektivizaci. Transkulturní dimenzi skutečnosti zakládá vztah kultury k vertikální transcendenci, ať již ve smyslu Platonova vyjevování Bytí přesahujícího pouhé vědění něčeho, nebo ve smyslu Kantova postulátu transcendence vzpírající se teoretickému rozumu, ale zakládající možnost praktického rozumu, nebo ve smyslu Jaspersovy šifry existenciálního vyjasňování a projevování se existence jako bytí z původu sebe sama, anebo ve smyslu Lévinasova pojetí *Druhého*, který přesahuje aktivní poznávací intence jednotlivce a uvádí člověka do absolutní závaznosti vůči *zcela Jinému*. V tomto smyslu se zásadním způsobem vymezujeme vůči matoucím pojetím transkulturality, která jsou hermeticky uzavřena v imanenci a odkazují pouze k horizontální transcendenci ve smyslu interkulturality, multikulturality či crosskulturality, které jsou v procesu globalizace a hybridizace kultur. Jinými slovy, naše pojetí transkulturality si nevystačí s pouhým odkazem ke kulturním prvkům procházejícím napříč kulturami a není jím vyčerpáno.¹

¹ Srov. BURDA, František. *Za hranice kultury. Transkulturní perspektiva*, Praha : CDK 2016, 31 – 36.

Problém definičního vymezení

Pakliže bychom se pokusili jasně a stručně definovat, co maska je a co maskou není, tak se ocitneme ve značné epistemologické nouzi. Maska se totiž takovému definičnímu vymezení vzpírá. Je to dáno především faktem, že ve fenoménu masky se skrývá celá řada protichůdných aspektů.² To však neznamena, že žádné slovníkové definice masky neexistují. Jedna například říká: „Masky jsou hierarchické, náboženské a duchovní reprezentace neznámého“³. Reprezentace neznámého je dost povšechné a nejasné určení a také není jasné, jestli platí beze zbytku. Mnohem více nám o masce může říci fenomenologické rozvětvení toho, jak se maska jeví. V takovém zorném pohledu se můžeme dozvědět, že „hodnota masky spočívá v transformační, kreativní síle, která umožňuje člověku rozšiřovat a prohlubovat jeho identitu v existenciálním a metafyzickém rámci.“⁴

Abychom si uvědomili kontext fenoménu masek ještě komplexněji, je třeba se zaměřit všechny možné funkce, které maska může plnit. Ovšem, také v tomto případě je třeba mít na paměti, že není jisté, zdali nám jsou všechny funkce masek známy. Z hlediska základních nám známých funkcí spojených s maskou můžeme říci, že masky plní rozmanité kulturně podmíněné funkce a slouží:

- k ochraně;
- vyvolání strachu;
- symbolizaci sociálního statusu;
- k oslavě;
- zesměšnění;
- zábavě;
- přenášení nositele ze světa každodennosti do světa jinak nedosažitelného;
- uvolnění sociálního napětí;
- překonávání tabu;
- rozplétání dilemat⁵;
- skrývání či zakrývání;
- odhalování;
- vyjadřování vnější a vnitřní, sociální a osobní identity.⁶

Tím se nám značně rozšiřuje významové pole masky, což značně komplikuje hledání jejího společného jmenovatele. Možná bude dobré, když

2 Srov. LOMMEL, Andreas. *Masks: Their Origin and Function*. London : Paul Elek Books Limited 1972, s. 215.

3 RUSSEL, Karen Hodge; ETMANSKIE, Jenny. Mask, ceremonial. In: BIRXS, James H. (ed.). *Encyclopedia of Anthropology* 1–5. Thousand Oaks: Sage Publications 2006, s. 1546 – 1549.

4 Srov. NUNLEY, John W. Prehistory and origins, in: NUNLEY, John W.; MCCARTHY, Cara (eds.). *Masks. Faces of Culture*. New York : Harry N. Abrams 1999, s. 66, 75.

5 OETTINGER, cit. EDSON, Gary. *Masks and Masking. Faces of Tradition and Belief Worldwide*. Jefferson : McFarland 2005, s. 13.

6 Srov. ERBAN, Vít. *Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách*, Praha : Malá Skála 2010, s. 107 – 135.

se zaměříme na to, jak se funkce, principy a významy, které se na používání masek váží, slévají, čímž vytváří určité jevy, které můžeme sledovat. Z tohoto hlediska se jeví následující:

- základním výrazovým principem masky je opozice mezi nehybností výrazu nositele a dynamikou jeho celkového projevu⁷;
- maska stejně tak popírá, jako potvrzuje⁸;
- smyslem všech maskovaných rituálů je aktualizace – znovuožívání a znovunastolování⁹;
- ústředním principem maskování „je to, co můžeme nazvat metafyzikou ambivalence.“¹⁰
- s maskou je spojen důraz na ambivalenci a paradoxnost¹¹;
- zjevná je transformační síla masky¹²;
- „Maska na tváři herce nezastírala jen hranici mezi jeho lidskou přirozeností a zobrazovanou postavou, ale zároveň anulovala hranice vůbec a nahrazovala je splýváním i mnohdy protikladných, vylučujících se modalit.“¹³
- masky skrývají či zakrývají;
- masky odhalují;
- masky udržují, vyjadřují, stvrzují kulturní prvky, normy, zvyky;
- maska poukazuje na těsné prolínání profánního a posvátného, vážného a lehkovážného, násilného a zábavného;
- masky odkazují na rizika a hry;
- masky odkazují na nebezpečí a jistoty;
- masky se pohybují mezi směšností respektabilní až děsivou vážností.

Vzhledem k nemožnosti nalezení univerzálního výkladového principu masek založeného, který by se zakládal v imanenci, se zdá, že určitou cestou k pochopení fenoménu masek by mohla být jednak klasifikace přístupů k jejich interpretaci a druhak klasifikace samotných masek a způsobů jejich používání.¹⁴ V tomto duchu se interpretace masek mohou pohybovat různosměrně od předem stanoveného výkladového rámce, k důrazu na sociální vztahy v aktuálních podmínkách, až po akcent, který je zaměřený na deskripci jednotlivých typů masek v různých tradicích a následnou interkulturní komparaci.¹⁵ Dále se jejich interpretace mohou odvíjet od důrazu na psychiku, nebo na sociální

7 LOMMEL, Andreas. *Masks: Their Origin and Function*. London : Paul Elek Books Limited 1972, s. 219.

8 LÉVI-STRAUSS, Claude. *Cesta masek*. Liberec – Praha, Dauphin 1996, s. 189.

9 HALPIN, Marjorie. The Mask of Tradition, In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver: University of British Columbia 1983, s. 219 – 220.

10 NAPIER, David A. *Masks, Transformation, and Paradox*. Berkeley : University of California Press 1986, s. xxv.

11 COLE, Herbert M. The Mask Masking, In: COLE, Herbert M. (ed.). *I Am Not Myself: The Art of African Masquerade*. Los Angeles, University of California 1985, s. 16.

12 Srov. HEROLD, Erich. *Africké masky*. Praha, Odeon 1970, s. 12.

13 SLIVKA, Martin. *Ludové masky*. Bratislava : Tatran 1990, s. 9.

14 Tuto práci shrnuje výtečná studie Víta Erbana: ERBAN, Vít. *Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách*, Praha : Malá Skála 2010.

15 EDSON, Gary. *Masks and Masking. Faces of Tradition and Belief Worldwide*. Jefferson : McFarland 2005, s. 2.

vztahy či od konceptu kultury.¹⁶ Walter Sorrell přichází s chápáním masky jako syntézy funkčního propojení mnoha projevů dané kultury, které předpokládají příslušný kontext. Tím se nám hledání společného jmenovatele v podstatě nejen značně komplikuje, ale prakticky také uzavírá.

Maska a performance

Podle Víta Erbana je pro chápání masek největší překážkou náš sklon k objektivizaci, který je vlastní západnímu myšlení. Z Erbanova hlediska, k němuž dospěl komparací různých přístupů ke studiu fenoménu masek, je důležité položit důraz na skutečnost, že ve svém původním prostředí nebývají masky vnímány jako objekty, ale „jako prostředky akce, děje, vývoje a proměny.“¹⁷ Přestože ani toto hledisko nemusí být obecně platné, protože se, zvláště v prostředí kultury moderních společností, objevuje obojí (jak vnímání masek jako objektů, tak jejich pojímání jako prostředků), je pro nás Erbanův důraz na „dění masky“ fenomenologicky důležitý. Použití masky je vždy performativním aktem.

Performativita maskování by nicméně patrně nebyla myslitelná bez konkrétního sebepojetí ze strany aktérů hry masek. Tím se dostáváme ke vztahu mezi maskou a identitou. Někteří autoři proto původ fenoménu maskování spojují s evolucí introspektivního vědomí.¹⁸ Sorrel z této vazby odvozuje vztah mezi básnickým bytím člověka, které má potřebu po sebevyjádření, po vyjádření různých aspektů sebe sama, a maskou jako prostředkem tohoto vyjádření. Jiní, jako americký antropolog Rappaport zase hovoří o vazbě mezi použitím masky a vědomím vlastní tělesnosti. Další autoři maskování spojují s morfologickými aspekty živé přírody. Respektive, s mimetickými jevy v přírodě, které se projevují například v rozmanitých formách mimikry. Ať si už vybereme jakýkoliv z těchto performativních akcentů, faktem zůstává, že nositelem, subjektem a nejčastějším objektem masek je zejména člověk. Tedy odhalování i zahalování souvisí s jeho sebevyjádřením a sebeporozuměním: „maska může zakrývat, co odhaluje tvář, také však může odhalovat, co tvář skrývá“.¹⁹

16 TOOKER, Elisabeth. The Many Faces of Masks and Masking: Discussion, In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver : University of British Columbia 1983, s. 16 – 17.

17 ERBAN, Vít. *Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách*, Praha : Malá Skála 2010, s. 65.

18 SORREL, Walter. *The Other Face: The Mask in the Arts*. London, Thames and Hudson 1973, s. 12 – 13; EDSON, Gary. *Masks and Masking. Faces of Tradition and Belief Worldwide*. Jefferson : McFarland 2005, s. 53.

19 OOSTEN, Jarich. Representing the Spirits: The Masks of the Alaskan Inuit. In: COOTE, Jeremy; SHELTON, Anthony (eds.). *Anthropology, Art and Aesthetics*. Clarendon Press, Oxford 1994, s. ????

Sémantické pole masky

Zajímavým indikátorem, který na vztah mezi maskou a identitou poukazuje, jsou etymologické a sémantické zdroje moderního pojmu maska. Ty vychází jednak z latinského slova *persona*, které vzniklo pravděpodobně z etruského pojmu *phersu* označujícího jak masku, tak maskovaného tanečníka.²⁰ Ostatně, také propojení latinského slova *persona* s řeckým termínem *prosopon*, který je druhým základem současného výrazu maska, odkazuje k mnohovýznamovému používání termínu *persona-prosopon* ve smyslu masky, divadelního kusu, osoby a tváře. Etymologie pojmu *prosopon* se dokonce může naznačovat také vztah k tváři nebo oku (*pros* – *opa* ve významu *směrem k tváři, oku*). Etymologie latinského pojmu *persona* zase odkazuje ke slovesu *personare* ve smyslu *znít skrze* (prostřednictvím něčeho), což evidentně souvisí s hercovým hlasem prostupujícím maskou. To by mohl dokládat i fakt, že v řeckém divadle se někdy vyskytovaly masky, které měly rourku s membránou umožňující měnit hlas podle směru natočení herce k divákům.²¹ S propojením mezi maskou a osobou v případě řeckého pojmu *prosopon* korelují také zajímavým způsobem některá africká pojetí masky. Zde se maskou pravděpodobně nerozumí jen nějaký konkrétní objekt, nýbrž také jeho nositel.²²

S místy až hrozivou dramatickostí masek souvisí třetí sémantický zdroj termínu maska, který je vázán na pojem *larva*. Tento pojem se významově váže na latinský termín *Lár*, což původně znamenalo domácí ochranné božstvo, ale posléze odkazovalo spíše na posmrtnou masku nebo ducha zemřelého či strašidlo. Ať už budeme vycházet z jakékoliv teorie označující původ maskování, můžeme říci, že se ve všech případech ukazuje, že masky a maskování souvisí s tzv. hrou identit.²³ Zdá se tedy, že pakliže máme termín maska používat smysluplně, pak ho budeme muset buď odpoutat od objektivizačního čtení, nebo ho úplně zrušit a nahradit termínem vhodnějším. Pro účel naší studie se spokojíme s první variantou a napříště budeme mít na paměti, že maska označuje nejen předmět, nýbrž také jeho nositele.

Performance ambivalentní identity

Z hlediska performance hry identit tedy maska poukazuje buď na ambivalenci identit, nebo na jejich víceznačnost nebo na pohyb mezi nimi. Pohyb identit bychom mohli identifikovat jako dynamiku proměny. Proto je pro nás do značné míry podnětné, že N. Ross Crumrine hovoří o třech rituálních

20 ERBAN, Vít. *Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách*, Praha : Malá Skála 2010, s. 95.

21 STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*. Praha, Karolinum 2005, s. 159 – 161.

22 Srov. HEROLD, Erich. *Africké masky*. Praha, Odeon 1970, s. 13 – 14.

23 To by mohla podtrhnout i existence tzv. transformačních masek, kde je pohyb identit podpořen pohyblivým mechanismem.

formách metamorfizovaného jednání, které se na používání masek váží. Podle něho jde buď o rituály, kde je předmětem proměny nositel masky. Nebo jde o rituály, kde je předmětem proměny samotná maska anebo jde o rituály, kde je předmětem proměny obecnost. Případně se ještě může jednat o kombinaci všech tří proměn.²⁴

S tím souvisí i zaostřená pozornost na jeden z aspektů proměny, který se v souvislosti s maskami často vyskytuje, a tím je změna vědomí, posedlost nebo uchvácení. Caillois v tomto smyslu poukazuje na herní princip mimikry, který se nezřídka váže s herním prvkem *ilinx* (závrať, trans, vytržení, posedlost). Takové propojení může poukazovat na další fenomén, který se s použitím masek pojí. Tím je rozrušování, překračování nebo porušování společenských norem spojené jistým pocitem ztráty zábran. Maskování lidé se často nechávají unést pocitem nové identity, případně neidentity, a jednají násilně, vyzývavě, jsou uvolněnější v sexuálních mravech, vyvázáni z ohledů na společenské normy. Člověk nasazením masky ztrácí část své identity, která je nahrazena jinou. Masky se tedy stávají součástí jeho nové identity. Tím dochází k předefinování duality biologické a sociální osoby, individuality a kolektivity, zobrazeného a nezobrazeného, společenství a hierarchie.²⁵

Maska a miméze

Ať už víme nebo nevíme co, maska vždy něco představuje. Když si představíme jakoukoliv masku a zůstaneme pouze v rovině reprezentace, tak se zde odehrává určitý pohyb, který je reprezentování vlastní. Podle Nielse Egebaka by se reprezentace měla překládat jako znovu-projevení, opakování, hraní si s maskou, postavení jeviště nebo jednání namísto jiného, který není přítomen. Nejde o nápodobu ve smyslu aktivní miméze, nýbrž o pasivní, nevědomý proces mimetické síly přítomné v našich životech. Podle Egebaka o této skutečnosti, která není postižitelná jazykem, ve svém vědomí nevíme zhora nic. Avšak nejzákladnější formou, do které tato mimetická síla ústí, je symbolický jazyk. Míméze jako reprezentace (nikoliv jako nápodoba) je totálním inscenováním, je transformujícím a výkonným činitelem, něčím re-prezentujícím ve smyslu výše zmíněných významů reprezentace.²⁶

V tomto smyslu maska, coby prostředek proměny, nezobrazuje na prvním místě něco, jako spíše mimetickou sílu, která otevírá pole pro symbolickou inscenaci. A vzhledem k tomu, že se jedná o pasivní proces, tak má a může mít blízko k uchvácení nebo dokonce posednutí. To je pro nás poměrně zásadní skutečností. Protože to ukazuje na produktivní vztah, který panuje

24 Srov. CRUMRINE, N. Ross. Masks, Participants, and Audience, In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver : University of British Columbia 1983, s. 3.

25 Srov. LÉVI-STRAUSS, Claude. *Cesta masek*. Liberec – Praha, Dauphin 1996, s. 228.

26 Srov. EGEBAK, Niels. *Anti-Mimésis: Essay*, Forlag : Arena, 1970, s. 29.

mezi maskou a identitou. Masku chápaná jako objekt je pouze předmětnou formou, do které ústí mimetická síla. Nicméně, je-li jakýkoliv výraz ve své podstatě vyústěním mimetické síly do symbolického jazyka, pak je namístě se domnívat, že člověk „nosí“ masku vždy a za všech okolností. A to většinou v nepředmětné formě a pouze občas v předmětné formě. Z tohoto hlediska je možné jako masku vnímat vždy tvář i identitu, jako výraz symbolického jazyka, který se zmocnil jedince. Pak se klasická západní racionalita, která na mimézi nahlíží s despektem, jako na deindividualizovaný projev nedostatku autonomie, doslova převrací naruby. Miméze tedy není výrazem nedostatečné identity se sebou samým, nebo výrazem neidentity, ale naopak se ukazuje být jejím konstitutivním prvkem. Masku se v tomto smyslu jeví být nikoliv zastíněním nebo rozmlžením identity, ale jejím vyjádřením.

Maska a difference

Dalším fenomenologicky definovatelným aspektem masky je difference ve smyslu „nebýt identický, být jiný“. Za difference ve smyslu odlišnosti se však skrývá ještě hlubší fenomenologický aspekt, který odhalil Jacques Derrida. Tento aspekt nazval *diférance*. Sám pojem poukazuje na jeho neredukovatelnou polysémantičnost. Konfigurace významů uložených v *diférance* vyjadřuje prosté aktivum odlišování. Koncovka -ance je výrazem „bytí uprostřed mezi aktivním a pasivním významem“. *Diférance* připomíná cosi jako médium. Masku funguje jako médium vyjadřující konání, které není ani výlučně činné, ani výlučně trpné. Odlišení prostřednictvím masky se v pojmu *diférance* sémanticky rozšiřuje o fenomenologii odklánění a rozmísťování. Masku odkládá okamžik, kdy bychom se s identitou mohli setkat jako věcí o sobě, kdy bychom se identity mohli zmocnit nebo se jí dotknout. Identita se prostřednictvím masky jeví jako ztracená nebo provizorní přítomnost chybějící přítomnosti původu (arché). Každý znak, tedy i masku, je tak možné číst jako odloženou přítomnost přítomného jsoucna.²⁷ Masku jako znak se pak jeví být supleментом přítomného jsoucna identity. Tato *diférance* masky odkazuje ke zjevujícímu se prvku scény přítomnosti, který se vztahuje k něčemu jinému, než je on sám. Pak ale masku musí oddělovat nějaký interval od toho, čím není.²⁸

Je-li líc nebo identita zakryta, jak potom dešifrovat obraz, ke kterému zakrytí odkazuje? Masku odhalující *diférance* je jen jednou z mnoha podob metafor. Zde se konečně setkáváme s transkulturním rozměrem masky. Metafora je bytostně metafyzickým pojmem. Jako taková sama sobě nevládne a také nikdy nedovoluje, aby jí vládlo to, co zplodila. Uniká každému ze svých výtvorů. Žádný pojem není nikdy schopen obsáhnout celé pole metafor, k němuž patří. Každé další dovyslovení metafory je jen metaforou. Vlastní pole metafory není nikdy saturováno. Mnohost a rozmanitost podob a funkcí

27 Srov. DERRIDA, Jacques. *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967 – 72*, Bratislava : Archa 1993, s. 152 – 153.

28 Srov. DERRIDA, Jacques. *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967 – 72*, Bratislava : Archa 1993, s. 157.

masek je jen mnohostí a rozmanitostí významového pole, které nemůže být nikdy uspokojivě vyjádřeno. Trefně to vyjadřuje básník a spisovatel Comte de Lautréamont: „A přestože přiznávám slušný podíl sympatickému použití metafor (tato rétorická figura prokazuje lidské touze po nekonečnu mnohem větší služby, než se obvykle snaží si představit osoby nasáklé předsudky nebo nesprávnými představami, což je totéž), není proto méně pravda, že směšná ústa těch venkovanů zůstávají ještě dost široká, aby spolkla tři vorvaně.“²⁹ Metafora v sobě vždy nese fundamentální nedostatečnost i fundamentální otevřenost. Jakýsi bytostný metafyzický hlad. Jinými slovy, nese v sobě vždy svoji smrt i přerod do nového života. Masky jako výraz paradoxity a ambivalence odkazuje k identitě, která nemůže být pojmově uchopena a přesto tu je v podobě metafyzického hladu po ní. Ne náhodou je maska jak homogennizující, tak heterogenizující skutečností. Za maskou a v masce se jak stírají, tak nastolují rozdíly.

Krise nerozlišování

Stírání a nastolování rozdílů je základním aspektem, skrze který René Girard analyzuje dynamiku kultur. René Girard poukazuje na mimetickou podstatu všech kultur a především na mimetické konflikty vyvěrající z nekonečných soutěží o to kdo, v čem a komu bude vzorem. V moderní psychologii se s tímto jevem pojí termín dvojité vazby (vzor-překážka). V mimetických konfliktech se z jedinců stávají nevyhnutelně rivalové, kteří se navzájem stále více podobají, přestože věří, že jsou diametrálně odlišní. Tak dochází k mimetické *krizi nerozlišování*.³⁰ Pakliže taková krize zaplaví celou společnost, ohrožuje samotnou její existenci. Rivalové se vzájemně obviňují a svalují na sebe zodpovědnost za nastalou situaci. Krize se stupňuje. To platí do chvíle, kdy se neobjeví někdo, kdo pro rivaly zaklesnuté v krizi nerozlišování, představuje ať už symbolickou nebo faktickou odlišnost. V tu chvíli se rivalové sjednotí, upoutají pozornost na nositele odlišnosti a přenesou na něj/ně za nastalou krizi zodpovědnost. Krize se tak stává místem, kde se rodí difference zakládající pocit příslušnosti. Nové difference se pak podílejí na vytváření kolektivní i individuální identity. V krizi se totiž formuje bezprecedentní smysl pro sociální vazby, které odstranily sociální napětí a současně ustavily důležité sociální odlišnosti.

Právě zde se podle Girarda rodí lidské oběti a vylučování ze společenství. Obětním mechanismem se lidé snaží zabránit propukání spontánních výbuchů nekontrolovatelného násilí. Obětování, které vyřešilo krizi je opakováno. Je k dispozici v ritualizované podobě a stává se tak dostupným pro napodobování a kulturní přenos. Vzhledem k tomu, že podle přesvědčení nově zformovaného kolektivu, oběť způsobila krizi a současně ji také zažehnala, je

29 LAUTRÉAMONT, Comte de. *Zpěvy Maldororovy*. Praha : Odeon 1967, s. 169.

30 Srov. GIRARD, René. *Things Hidden Since the Foundation of the World*, Stanford : Stanford University Press 1987, s. 287.

oslavována a uctívána. To ona umožnila lidským společnostem přežít jejich vlastní násilí. Archaická náboženství jsou podle Girarda především důsledkem násilí a teprve posléze primárním prostředkem ochrany proti němu. Aby archaické společnosti zabránily násilí, uchýlily se k zástupnému násilí.

Krise nerozlišování, chaos a generování obětí spolu souvisí. Například Guillermo Delgado poukazuje na strukturální spojitost mezi chaosem, který způsobeným ekonomickou destrukuralizací po příchodu konquistadorů, podkopáváním ideologické podpory inckého státu a perzekucí. Potlačování andské ideologie bylo spojeno s hospodářskou a sociální dezorganizací. Právě rozkolísání řádu, jasných hranic, krise nerozlišování a nastolování nové difference se v maskách odráží. Masky s těmito socioekonomickými přeměnami podle něj souvisí. Mohly být spojeny s obrannými strategiemi.³¹

Ze strukturálního hlediska je pro nás klíčové, že nerozlišování souvisí s krizí a nese v sobě potenciál násilí. Současně zakládá a pudí k ustanovení nových a funkčních odlišností, se kterými se jedinci budou schopni ztotožnit. Tento symbolicko-strukturální přechodový potenciál krise nerozlišování a nastolování nového rozlišování v sobě představuje fenomén masky. Respektive odkazuje k němu, byť na první pohled nemusí být identifikovatelný. René Girard poukazuje na skutečnost, že maska se antropologicky vztahuje k fenoménu zakladatelských dvojčat stojících na počátku určitého řádu nebo obludného, nestvůrného a přízračného dvojnictví (rivalizujících dvojníků, kteří si jsou k nerozlišení podobní) jak se objevuje v zakladatelských mýtech.³² Zajímavé je, že u přírodních národů se masky nejčastěji používají v rámci obětních rituálů, kdy si je celebranti oblékají při klimaxu rituálu nebo před vlastním obětováním.

Liminální povaha masky

Univerzální rozšíření masek nemůžeme lokalizovat do jediného geografického ohniska šíření. Nedostatečnou odpovědí je také poněkud vágní vysvětlení, které říká, že masky mají původ v hluboce usazené estetické potřebě člověka. Přírodní národy jsou doslova posedlé převleky a maskami. Masky vytváří doslova osu jejich uměleckých projevů. Umění přírodních národů je podstatně náboženskou skutečností, nikoliv uměleckou a posléze náboženskou. Masky zde slouží primárně náboženské funkci. Nejsou pouhými výrobky nebo uměleckými díly sui generis.

Ačkoliv se formy masek liší z kultury na kulturu, jejich základní rysy zůstávají stejné. Jako artefakty se nevyskytují úplně ve všech kulturách, ale z výše řečeného je patrné, že masky se neomezují pouze na artefakty, vezme-

31 Srov. DELGADO, Guillermo P. The Devil Mask A Contemporary Variant of Andean Iconography in Oruro, In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver : University of British Columbia 1983, s. 134 – 136.

32 Srov. GIRARD, René. *Violence and the Sacred*, Baltimore – London : Johns Hopkins University Press 1979, s. 143 – 168.

me-li v potaz pojetí, ve kterém se maskou stává jakýkoliv obraz sebe sama.³³ V drtivé většině případů se masky váží k lidské tváři. Ovšem ne výlučně.³⁴ Buď ji představují, nebo jsou s ní spojeny, jsou vytvořeny jako její překrytí, vyměnění nebo její náhražka. Masky tak nastolují fundamentální problém jednoty a mnohosti, který se skrývá také za problémem jednoty a mnohosti rituálů a mýtů. Vycházejí z nějaké prazákladní původní zkušenosti, která je shodná pro valnou část lidstva, ale o níž jsme ztratili povědomí a je nám druhotně zprostředkovávána ve svých důsledcích (masky, rituály, mýty). V maskách se zdůrazňují a mísí základní difference mezi člověkem a zvířetem, člověkem a bohem, člověkem a neživými předměty. A současně vyjevují také konstitutivní *diference*. Masky vedle sebe kladou objekty a skutečnosti, které jsou v realitě běžně oddělené. Neslouží k tomu, aby vedle sebe postavily odlišnosti nebo, aby je smazaly, spíše je do sebe vstřebávají a originálně znovuospořádávají. Masky tak stojí na hranici mezi lidským a božským, mezi diferenciovaným řádem, který se hroutí a konečným nediferenciovaným stavem, ke kterému všechny difference odkazují a ze kterého povstává řád.³⁵ Zpochybňují jistotu řádu. Masky se neobjevují z ničeho nic. Jsou výrazem proměny normálních rysů v nějaké protiznačné, až antagonistické rysy. Jestliže zde masky slouží k zakrytí tváře v pevně daném okamžiku rituálu, pak to odkazuje k nějakému univerzálnímu prototypu kolektivního podvědomí lidstva.

Závěrem

Přestože neexistuje jednoznačná interpretace původu masek, stejně jako nemůžeme jednohlasně identifikovat nějaký univerzální princip nebo význam, který by postihl veškerou diverzitu fenoménu masek a maskování, neznamená to, že takový význam neexistuje. Fenomenologie maskování odhaluje vztah mezi maskou a kulturním řádem a současně překračování tohoto vztahu prostřednictvím fundamentální *diferance*, kterou maska nastoluje. Masky prostřednictvím *diferance*, kterou nastoluje radikálním způsobem, vynášejí na scénu života provizorialitu identity a přítomnost chybějícího původu. Diverzita funkcí a způsobů masek na jednu stranu nedovoluje nalézt jejich společný jmenovatel na úrovni imanence, ale současně fenomenologicky poukazuje na přítomnost skutečnosti, která překračuje kulturní podmíněnost a otevírá přístup k transkulturní realitě vykloněné z imanentního rámování.

33 Srov. ERBAN, Vít. *Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách*, Praha : Malá Skála 2010, s. 43.

34 Srov. Tamtéž, s. 127; MUNCLINGER, Josef František. *Hercova tvář a maska. Umění masky*. Praha : Českomoravský Kompas 1940, s. 51-52; CRUMRINE, N. Ross. Masks, Participants, and Audience, In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver : University of British Columbia 1983, s. 5.

35 Srov. GIRARD, René. *Violence and the Sacred*, Baltimore – London : Johns Hopkins University Press 1979, s. 167.

Z výše uvedeného vystupují do popředí dva obecné aspekty, které se s fenoménem masek pojí. Jednak je to jejich liminální povaha. Ta je pak propojena s druhým obecným aspektem masek, kterým je transience mezi imanentní a transcendentní povahou reality. Ať už maska plní jakoukoliv funkci, nebo má jakýkoliv význam, ukazuje se být znamením vědomí nebo přítomnosti transcendence přesahující kulturní podmíněnost. A tak nejednoznačnost, která je s maskováním spojená, přestává být pouhým poukazem na naše nedostatečné poznání, a ukazuje se být výrazem transkulturní reality, tedy něčeho, co sice nedokážeme pojmenovat nebo uchopit, ale co se prostřednictvím fenoménu masky vlamuje do imanentní skutečnosti.

Literatura

- BURDA, František. *Za hranice kultury. Transkulturní perspektiva*, Praha : CDK 2016.
- COLE, Herbert M. The Mask Masking. In: COLE, Herbert M. (ed.). *I Am Not Myself : The Art of African Masquerade*. Los Angeles, University of California 1985.
- CRUMRINE, N. Ross. Masks, Participants, and Audience. In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver : University of British Columbia 1983.
- DELGADO, Guillermo P. The Devil Mask A Contemporary Variant of Andean Iconography in Oruro, In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vanc : University of British Columbia 1983.
- DERRIDA, Jacques. *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967 – 72*, Bratislava : Archa 1993.
- EDSON, Gary. *Masks and Masking. Faces of Tradition and Belief Worldwide*. Jefferson : McFarland 2005.
- EGEBAK, Niels. *Anti-Mimésis: Essay*, Forlag : Arena 1970.
- ERBAN, Vít. *Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách*, Praha : Malá Skála 2010.
- GIRARD, René. *Violence and the Sacred*, Baltimore-London: Johns Hopkins University Press 1979.
- GIRARD, René. *Things Hidden Since the Foundation of the World*, Standford : Standford University Press 1987.
- HALPIN, Marjorie. The Mask of Tradition, In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver : University of British Columbia 1983.
- HEROLD, Erich. *Africké masky*. Praha, Odeon 1970.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *Cesta masek*. Liberec – Praha, Dauphin 1996.
- LAUTRÉAMONT, Comte de. *Zpěvy Maldororovy*. Praha : Odeon 1967.

- LOMMEL, Andreas. *Masks: Their Origin and Function*. London : Paul Elek Books Limited 1972.
- MUNCLINGER, Josef František. *Hercova tvář a maska. Umění masky*. Praha : Českomoravský Kompas 1940.
- NAPIER, David A. *Masks, Transformation, and Paradox*. Berkeley : University of California Press 1986.
- NUNLEY, John W. Prehistory and origins, in: NUNLEY, John W.; MCCARTHY, Cara (eds.). *Masks. Faces of Culture*. New York : Harry N. Abrams 1999.
- RUSSEL, Karen Hodge; ETMANSKIE, Jenny. Mask, ceremonial. In: BIRXS, James H. (ed.). *Encyclopedia of Anthropology 1 – 5*. Thousand Oaks : Sage Publications 2006.
- SLIVKA, Martin. *Ludové masky*. Bratislava : Tatran 1990.
- SORREL, Walter. *The Other Face: The Mask in the Arts*. London, Thames and Hudson 1973.
- STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*. Praha, Karolinum 2005.
- TOOKER, Elisabeth. The Many Rces of Masks and Masking: Discussion, In: CRUMRINE, N. Ross; HALPIN, Marjorie (eds.). *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver : University of British Columbia 1983.
- OOSTEN, Jarich. Representing the Spirits: The Masks of the Alaskan Inuit. In: COOTE, Jeremy; SHELTON, Anthony (eds.). *Anthropology, Art and Aesthetics*. Clarendon Press, Oxford 1994.

Th.Lic. František Burda, Th.D
 Department of Studies in Culture and Religion
 Faculty of Education UHK, building A
 Hradecká 1227/4, 500 03 Hradec Králové
 Czech Republic
 e-mail: Frantisek.burda@uhk.cz